

İsrail’de Hristiyan Cemaatler: Devlet ve Dinî Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış

İlker Aytürk*

Öz

Bu makale İsrail’de yaşayan Hristiyanların ve sayıları 60’ı bulan Hristiyan kiliselerinin devletle ilişki kurma biçimlerini, bu ilişkilerin tarihsel süreç içinde nasıl kurumsallaştığını incelemektedir. Son verilere göre İsrail nüfusunun yüzde ikisini oluşturan Hristiyanlar, ülke dışına göç vermeleri ve düşük doğum oranları nedeniyle gittikçe küçülen bir dinî grup olmakla birlikte, uluslararası bağlantıları nedeniyle büyük bir etkiye sahiptirler. İsrail’in kilise ve cemaatlerle kurduğu kurumsal ilişki Din İşleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yürütülmekte, ayrıca Kudüs Belediyesi de özel konumu nedeniyle katkıda bulunmaktadır. Makalenin devamında İsrail’in her bir cemaatle kurduğu özel ilişki biçimleri ve bu ilişkilere kaynaklık eden temel prensipler izah edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: İsrail, Din-Devlet İlişkileri, Hristiyanlar, Güvenlik, İsrail Dış Politikası.

Christian Communities in Israel: A View on the Institutionalization of State and Religious Minorities Relationship

Abstract

This essay analyzes the relationship of Christians living in Israel and Christian churches, numbering about 60, with the state and how these relations institutionalized in a historical process. The Christians in Israel, that constitute two percent of the population according to latest figures, is decreasing in size due to low birth rates and constant emigration. Despite this decrease in numbers because of their international links they have a strong influence in the country. Israel manages its relations with churches and communities through the Ministry of Religious Affairs, the Ministry for Interior Affairs and the Ministry for Foreign Affairs. Moreover, the Municipality of Jerusalem is also engaged due to its specific position. Different types of specific relations Israel established with each of the communities, as well as the main principles on which they are based, are elucidated below.

Key Words: Israel, Religion-State Relations, Christians, Security, Israeli Foreign Policy.

* Y. Doç. Dr, Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü.

الطوائف المسيحية في اسرائيل : نظرة الى مؤسساتية العلاقات بين الدولة والأقليات الدينية

ايلكر ايتورك

خلاصة :

يتناول هذا المقال بالبحث والدراسة نوعية العلاقة التي يعقدها المسيحيون القاطنون في اسرائيل والكنائس المسيحية التي يبلغ عددها 60 كنيسة هناك، وكيف تطورت هذه العلاقة خلال صفحات التاريخ لتصبح علاقات مؤسساتية. وحسب المؤشرات الأخيرة، فإنه بالرغم من أن عدد المسيحيين الذين يمثلون فئة دينية ويشكلون اثنين في المائة من مجموع نفوس اسرائيل، يتضاءل شيئاً فشيئاً بسبب الهجرة وقلة نسبة الولادات، فإنهم وبسبب ارتباطاتهم الدولية يكونون قوة ذات تأثير كبير. إن اسرائيل تحقق علاقاتها المؤسساتية مع الكنيسة والطوائف الدينية عن طريق وزارة العلاقات الدينية ووزارة الداخلية ووزارة الخارجية. كما إن بلدية القدس تشارك في هذا النشاط منطلقاً من موقعها الخاص. ويوضح الكاتب في سياق مقاله أشكال العلاقات الخاصة التي تعقدها اسرائيل مع كل طائفة أو جماعة والمبادئ الرئيسية التي تحكم هذه العلاقات.

الكلمات الدالة : اسرائيل ، علاقات الدين والدولة ، المسيحيون ، الأمن ، سياسة اسرائيل الخارجية.

İsrail’den bahsedildiğinde hafızamızda canlanan ilk imaj İsrail askerleriyle Filistinli gençlerin bitip tükenmeyen sokak çatışmalarıysa da en az bunun kadar canlı bir diğer görüntü de gözlerimizin önünde belirir. Bu, Kudüs’te Ağlama Duvarı önünde öne arkaya sallanan, başını kollarının arasına alarak duvara yaslayıp dua eden siyah cübbeli, siyah şapkalı, uzun sakallı erkekler kalabalığıdır. Özellikle Türk televizyon kanallarının vazgeçemediği, içinde İsrail’in adının geçtiği her haberde ısrarla ekrana getirilen bu görüntü bilinçaltımızda yer etmiştir. İsrail kelimesinin telaffuzunun akla getirdiği bu görüntü İsrail’in aslında bir din devleti olduğu, İsraili Yahudilerin oldukça dindar, hatta o görüntüdeki gibi ultra-ortodoks oldukları yanılsamalarına yol açmaktadır. Eğer din devletinin tanımını “siyasî otoritenin meşruiyet kaynağının millet değil Tanrı olduğu ve siyasî karar alma süreçlerinde Tanrı adına konuştuğu varsayılan din adamlarının belirleyici olduğu devlet yapısı” olarak yapacak olursak İsrail’in bu şablona uymadığını göreceğiz. Yahudiliğin tarih boyunca millî bir din karakteri kazanmış olması ve bu nedenle Yahudi kimliğinde millî (belki de etnik demeliyiz) ve dinî öğelerin örtüşmesi kafaları karıştırmakla birlikte, İsrail’in din devleti değil bir ulus-devlet olduğu yadsınamaz. İsrail, vatandaşlarının çoğunun mensubu olduğu Yahudilikle ve azınlık cemaatlerinin mensup olduğu İslam, Hristiyanlık, Dürzi, vs. dinleriyle kurumsal bir ilişki biçimi oturtmaya çalışırken çok-kültürlü ve çok-hukuklu çerçeveyi tercih etmiştir. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyıllarında en çarpıcı örneğini bulduğumuz millet sisteminin İsrail’de bazı yönleriyle hâlâ yaşamakta olduğunu söyleyebiliriz.

İsrail’de Din-Devlet İlişkilerinin Kurumsallaşması:

Tarihî perspektiften bakacak olursak 18. yüzyıl sonuna kadar tüm dünya Yahudileri, bugünkü tabirle, ortodokstular; bir diğer deyişle, Yahudilik, İslam ve Hristiyanlık dinleri gibi iç çatışmalar sonucunda çeşitli mezheplere bölünmediği için Yahudi olmanın tek bir yolu vardı.¹ Yahudi olmak binlerce yıllık bir dinî doktrine ve zaman içinde dinselleşmiş gelenekler bütününe iman etmek demektir. Bu doktrin ve gelenekler dışında Yahudi olmanın alternatif bir yolu olmadığı için Yahudileri başlarına değişik sıfatlar getirerek adlandırmak da gerekmemekteydi.

Bu yekpare dinî cemaat, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında, dönemin Aydınlanmacı ve özgürleştirici felsefesinin etkisi altında kalan bir grup Yahudinin dinlerini “çağa uydurmak” ve modernleştirmek istemesi sonucu ilk bölünmeye uğradı. Bir grup Prusya Yahudisinin ibadet dilini İbranice’den Almanca’ya çevirmesi, mesih inancından vazgeçmesi, kaşrut denilen helal yiyecek/içecekler kategorilerine uymama kararı alması sonucunda Reformcu Yahudilik

¹ M.S. 7. ve 8. yüzyıllarda Yahudi ana damarından kopan ve hiçbir zaman ciddi bir alternatif oluşturmayan Karay cemaatini bir istisna olarak anmalıyız.

mezhebi ortaya çıktı.² Alman topraklarında hızla yayılan Reformculuk esas taraftar kitlesini 19. yüzyıl boyunca Kuzey Amerika'da toplayacaktı. Reformcu hareketi fazlasıyla radikal bulan, dinî doktrin ve geleneğin hepsine değilse bile bir kısmına sahip çıkılması gerektiğine inanan, aksi takdirde Yahudilerin Avrupa ve Kuzey Amerika'da Hristiyanlığın içinde eriyip kaybolacağından korkan bir diğer kesimse 19. yüzyıl ortalarında Reformcu hareketten kopacak ve Muhafazakar Yahudilik denilen bir üçüncü mezhebin temellerini atacaktır.³ Bu gelişmeler karşısında Yahudiliğin orjinal doktrinine ve geleneklerine taviz vermeksizin sahip çıkan hahamlar ve taraftarları kendilerini modern dünyadan yalıtılmak için cemaatleriyle dış dünya arasına görünür/görünmez duvarlar inşa edecek ve bundan sonra ortodoks adıyla anılacaklardı. Yahudi dünyası 20. yüzyıla üçe bölünmüş ve mezheplerarası kavgalarla yıpranmış olarak girmiştir.

1881 yılı modern Yahudi tarihinde bir dönüm noktası kabul edilir. Dünya Yahudilerinin yaklaşık olarak yarısının yaşamakta olduğu Rus topraklarını bu yıl başlayan bir pogrom dalgası kasıp kavurmuş ve Rus Yahudilerine artık bu topraklarda istenmediklerini belli etmişti. Bu yaşamsal tehdit karşısında Rus Yahudilerinin büyük bir kısmı Kuzey Amerika'ya göç ederken, çok küçük bir azınlıkta çözümünü Yahudi milliyetçiliğinde aramıştı. Milliyetçilerin arasında bile bir azınlık olan Siyonistler ise Avrupa Yahudilerinin problemlerini Osmanlı kontrolündeki Filistin bölgesine göç edip, orada bir Yahudi devleti kurarak çözmek istiyorlardı.⁴ İlginçtir ki Siyonizm'e en büyük muhalefet ortodoks Yahudilerden gelecektir. Bu muhalefetin temelinde dinî inançlar ve gelenekler bulunmaktaydı.

Yahudi tarihinin son iki bin yılına damgasını vuran gerçeğin sürgün olduğunu söyleyebiliriz. Kendi devletlerinin Helenistik dönemde yıkılmasından sonra bir süre Selekli Krallığının egemenliği altında yaşayan Yahudiler, M.Ö. 63 yılında Roma hakimiyetini kabul etmişlerdi. Bağımsızlıklarını elde etmek için sürekli isyan eden Yahudi gruplarla mücadeleden bıkan Roma yönetimi, M.S. 132 yılında çıkan bir isyanı bahane ederek Yahudileri topluca cezalandırmayı seçmiş, Kudüs'ü ve şehirdeki tapınağı yıkmakla yetinmeyerek Yahudileri Akdeniz ve Mezopotamya bölgelerine sürmüştü. Seçilmiş bir millet olduklarına inanan Yahudiler için bu felaketi anlamlandırmak zordu. Bu dönemde cemaat liderleri olarak ortaya çıkan ve zamanla tapınak rahiplerinin yerini alan hahamlar

2 Michael A. Meyer, *The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749-1824*, (Detroit: Wayne State University Press, 1967); Michael A. Meyer, *Response to Modernity: A History of the Reform Movement in Judaism*, (New York: Oxford University Press, 1988); David Sorkin, *The Transformation of German Jewry, 1780-1840*, (New York: Oxford University Press, 1987).

3 Marshall Sklare, *Conservative Judaism: An American Religious Movement*, (Washington, DC: University Press of America, 1985).

4 Gideon Shimoni, *The Zionist Ideology*, (Hanover ve Londra: Brandeis University Press, 1995); David Vital, *A People Apart: The Jews in Europe, 1789-1939*, (Oxford: Oxford University Press, 1999).

sürgün felaketine teolojik bir anlam yükleme yolunu seçtiler. Bu bakış açısına göre sürgün Tanrı’nın Yahudilere, önce Helenler daha sonra da Romalılarla işbirliği yaptıkları ve onlara benzemeye çalıştıkları için verdiği bir cezaydı. Sürgün Tanrı’nın öfkesi dinene ve Yahudiler atalarının işlediği günahların cezasını ödeyene dek devam edecekti. Ceza çekilip bittiği gün geldiğindeyse Tanrı mesihi gönderecek, onun yönetiminde sevgili halkını kutsal topraklara yerleştirecek ve Yahudi krallığı tekrar kurulacaktı. Ancak o güne kadar Yahudilerin bu cezayı kabullenmeleri ve sürgünde yaşayıp mesihi beklemeleri lazım gelecekti.⁵ İşte tam da bu sebeple, yani yüzyıllarca kabul görmüş bu Yahudi inancıyla ters düştüğü içindir ki Siyonizm ortaya çıktığı yıllarda ortodoks hahamların boy hedefi haline gelmiştir.⁶ Zira, Siyonizm, tipik bir liberal, 19. yüzyıl milliyetçiliği olarak bireylerin kendi kaderlerini kendilerinin çizmesini, Tanrı’dan, mesihden ya da başka milletlerden yardım beklemeden Yahudilerin vatanlarına dönmelerini, bir devlet inşa ederek uluslararası topluma eşit şartlarda katılımını hedef olarak belirliyordu. Ortodoks Yahudiler açısından bakacak olursak bu hedef Tanrı’dan ümidi kesmek ve ona başkaldırmaktı ki, erken dönem Siyonistlerin hemen hepsinin ateist, agnostik ya da dini sosyal yaşamlarından çıkarmış kimseler olduğunu göz önüne alırsak, Tanrı’ya isyan bu insanlardan beklenecek bir tutumdur.⁷

1881-1914 arasında Osmanlı yönetimindeki Filistin’e göç eden Avrupa Yahudileri din ve milliyetçilik meselelerinde anlayamayacaklar, “Eski Cemaat (*ha-yișuv ha-yașan*)” ve “Yeni Cemaat (*ha-yișuv he-hadaș*)” adları altında birbiriyle iletişim kurmayan iki düşman kampa bölüneceklerdir. Eski Cemaat, özellikle Aşkenazi kökenli ortodoks hahamlar ve onların taraftarlarından, Yeni Cemaat ise seküler, milliyetçi-Siyonist ve çoğunlukla radikal sol mensuplarından oluşmaktaydı.⁸ Ancak cemaat içi tartışmaları, dinî fikir ayrılıkları kadar, Filistin bölgesine hakim olan büyük siyasî güçlerin Yahudilere bakışı da belirlemiştir. Gerek Osmanlılar ve gerekse de 1917’den 1948’e kadar Filistin’e hakim olan İngilizler bölge halklarıyla ilişki kurarken etnik yapıyı değil de din unsurunu baz aldıkları için İsrail’in din-devlet ilişkilerinde yadsınmayacak bir miras bırakmış-

5 Aviezer Ravitzky, *Messianism, Zionism and Jewish Religious Radicalism*, der. Michael Swirsky ve Jonathan Chipman (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 1996), ss. 211-34. Bu inanç literatürde “Üç Ahit” inancı olarak adlandırılmaktadır. Sırasıyla, Yahudiler sürgünde yaşamı kabullenince, hâkimiyeti altında yaşadıkları milletlere isyan etmeyecekler, buna karşılık da Tanrı Yahudilerin, yokolmalarına yol açacak büyüklükte eziyetler çekmelerine izin vermeyecektir.

6 Vital, a.g.e., ss. 616-640.

7 Bu noktada bütün ortodoks Yahudilerin Siyonizm’e karşı çıkmadığını, dinî Siyonizm denilen bir grubun varlığını hatırlamamız lazımdır. Bu gruba göre, Siyonistler, kendileri bunun bilincine varmadan, Tanrı’nın emellerine hizmet etmekteydiler. Filistin’e Yahudi göçü Mesih’in gelişini tetikleyecekti ki bu şartlar altında bu tanrıtanımsız Siyonistlerle işbirliği yapmakta sakınca yoktu.

8 Ehud Luz, *Parallels Meet: Religions and Nationalism in the Early Zionist Movement, 1882-1904*, (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1988); Ben Halpern ve Jehuda Reinharz, *Zionism and the Creation of a New Society*, (New York: Oxford University Press, 1998).

lardır. Bu bağlamda İngilizler Yahudilere de bir etnik grup ya da milletten çok bir dinî cemaat gözüyle bakıyorlardı. Osmanlılar döneminden beri varolan Kudüs Hahambaşılığı müessesesi İngilizlerce yetkileri artırılarak Filistin Mandası Hahambaşılığı'na dönüştürülmüştür. Ayrıca Hahambaşılık manda yönetiminin bir alt birimi olarak teşkilatlanan Yahudi yerel yönetiminde önemli roller üstlenmiş, Osmanlı millet sisteminin devamı olan dinî mahkemelerde hahamlar görev yapmış ve bir takım vergileri de toplama hakkını elde etmişlerdir.

Butün bu gelişmeler hem din adamlarının Filistin'deki Yahudi cemaatinin meşru temsilcileri gibi algılanmasına sebep olmuş, hem de Yeni Cemaat dediğimiz seküler, solcu Siyonistleri din adamlarıyla işbirliği yapmaya mecbur bırakmıştır.⁹ Öyle ki, Siyonizm karşıtı ortodoks Yahudi liderlerinin kurduğu 'Agudat yisra'el partisi seçimlere katılarak yerel parlamentoda ve yönetimde temsil hakkı kazanmıştı. Ayrıca, manda döneminin başlangıcından itibaren Britanya hükümetine sunulan raporlar hazırlanırken İngiliz bürokratların Hahambaşılığın ve hahamların görüşlerine önem vermesi, onlarla mülakat yapmayı ihmal etmemesi gözden kaçmamaktaydı. Bir önceki yıl patlak veren büyük bir Arap isyanını araştırmak ve çözüm önerileri hazırlamak üzere 1937 yılında Filistin'e gelen Lord Peel başkanlığındaki Peel Komisyonu Arap ve Yahudi siyasî liderlerin yanısıra din adamlarıyla da görüşmeye özel bir önem vermiş ve bu şekilde din adamlarının kamuoyunu şekillendirici, kanaat önderliği vasıflarını ciddiye aldığını göstermişti. Komisyonun dinlediği Yahudi hahamların büyük bir çoğunluğunun bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasına dinî gerekçelerle karşı çıkmaları ve İngiliz mandater yönetiminin devamını arzuladıklarını açıkça beyan etmeleri Siyonist kanatta büyük bir endişe doğuracak ve böyle bir durumun tekrarını engellemek için çaba sarfedilecektir. 1947 yılında bir başka komite, bu defa United Nations Special Commission on Palestine (UNSCOP) taksim meselesi hakkında bir rapor hazırlamak üzere Filistin'e geldiğinde Siyonist lider Ben-Gurion elini çabuk tutacak, komitenin varışından önce 'Agudat yisra'el partisi ile müzakere ederek hahamların Birleşmiş Milletler Komisyonu'na bir kez daha olumsuz cevap vermelerine mani olacaktır. Bu işbirliğinin karşılığında hahamların, ileride kurulacak İsrail devletinde din-devlet ilişkilerinin nasıl olacağına dair bazı çok önemli istekleri Ben-Gurion tarafından kabul edilmiştir. Statüko Anlaşması olarak adlandırılan ve günümüzde de geçerliliğini koruyan bu metne göre İsrail devleti: 1) Yönetim ve müfredat açılarından Eğitim Bakanlığı'ndan bağımsız bir Yahudi din okulları sistemini tanıyacak, 2) Medenî kanun, evlenme, boşanma, miras, evlat edinme gibi konularda Yahudi şeriatı *halakha*'ya göre düzenlenecek, 3) Şabat günü resmî tatil olacak, 4) Ortodoks Yahudi kadınlar ve din okullarında okumayı tercih eden

9 Manda döneminde en uzun süre görev yapan ve az önce sözü geçen dinî Siyonizm hareketinin manevî önderi Filistin Hahambaşısı Rav Avraham Yitshak Ha-kohen Kook Siyonistlerle ilişkilerin gelişmesini teşvik etmiştir.

yetişkin ortodoks erkekler askerlikten muaf tutulacaklar, 5) Bütün kamuya açık mutfaklarda sadece *kaşrut* kurallarına uygun yiyecekler sunulabilecekti.¹⁰

Bütün bu gelişmelere baktığımızda, 1948 yılında İsrail kurulduğu zaman miras aldığı din-devlet ilişkisi modeli ortaya çıkmaya başlıyor. Bu modelin en göze çarpan özelliği, tarihî mirasın da bir uzantısı olarak, din-devlet ilişkilerinde liberal denebilecek, çok-kültürlü ve çok-hukuklu bir sistemin kabul edilmesi olmuştur. Bu sonucun ortaya çıkmasında hem İslam geleneğinden gelip Osmanlı ile yerleşen ve daha sonra İngiliz mandasınca da korunan millet sisteminin, hem de Siyonistlerin hahamlara karşı dayatmacı değil de uzlaşmacı (*consensual*) bir tutum takınmalarının rolü olmuştur. Liderlerinin büyük çoğunluğu Rusya’dan, yani hiç de demokratik olmayan bir siyasî ortamdan çıkıp gelen Siyonist hareketin, üstelik pekala çok daha otoriter bir düzen kurabilecek güçteyken, nasıl olup da İsrail’de 60 yıldır kesintiye uğramamış bir parlamenter demokrasi kurabildiği zaten literatürde halen tartışılan bir konudur.¹¹ Demokrasi ve uzlaşmayı oyunun kuralı olarak benimseyen bu siyasî anlayış (herhalde bunun tek ama büyük istisnası İsrail vatandaşı Filistinlilerin oyuna eşit bireyler olarak katılamamalarıdır) İsrail’de din-devlet ilişkilerini belirleyen en önemli faktördür. Daha da şaşırtıcı olarak, aslında İsrail devleti ile Yahudi vatandaşlar ve din adamları arasındaki ilişkiler düzenlenirken beliren ve zamanla meşruiyet kazanan bu model, İsrail’in diğer dinlerle olan ilişkilerinde ve özellikle Hristiyan kiliseleri ve vatandaşları ile kurduğu ilişki biçimine de kaynaklık etmiştir.

Tarihî ve Demografik Arkaplan ve Kurumsallaşma

Filistin coğrafyası Hristiyanlığın doğduğu topraklardır.¹² İsa’nın ölümünden hemen sonra örgütlendikleri varsayılan Hristiyanlar ilk birkaç yüzyıl tek bir kilise halinde kalmışlar, ancak M.S. üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda toplanan ekümenik konsillerin ardından parçalanmışlar ve farklı kiliselere bölünmüşlerdir. Her bir kilise için Filistin bölgesi ve İsa’nın çarmıha gerilip öldürüldüğü, gömüldüğü ve daha sonra da dirildiği varsayılan Kudüs şehri özel bir anlam taşımış, bütün kiliseler bu şehirde bir patriklikle temsil edilmiştir. Doğal olarak Hristiyanlığın günümüze kadar 2000 yıldır devam eden tarihi boyunca birbirleriyle rekabet eden, güç mücadelesi içine giren kiliseler Filistin’de de mevzi kapma, mensuplarının sayısını ve nüfuzunu artırma yarışına girmişlerdir.

10 Peter Y. Medding, *The Founding of Israeli Democracy, 1948-1967*, (New York: Oxford University Press), ss. 22-23.

11 Eli Lederhendler, *The Road to Modern Jewish Politics*, (New York: Oxford University Press, 1989); Ezra Mendelsohn, *On Modern Jewish Politics*, (New York: Oxford University Press, 1993).

12 Robert Brenton Betts, *Christians in the Arab East*, (Atina: Lycabettus Press, 1975); Kenneth Cragg, *The Arab Christian: A History in the Middle East*, (Louisville, KY: Westminster/John Knox Press, 1991); Anthony O’Mahony, (der.) *The Christian Heritage in the Holy Land*, (Londra: Scorpion Cavendish, 1995); Charles M. Sennott, *The Body and the Blood: The Middle East’s Vanishing Christians and the Possibility for Peace*, (New York: Public Affairs, 2001).

Bu uzun mücadele tarihi boyunca, arkalarına alıp desteklerini elde ettikleri devletlerin güçleriyle paralel olarak kiliselerin de yükseliş ve sönüş dönemlerini tespit edebiliyoruz. Hemen hemen bütün tarihi boyunca bölgedeki en önemli kilise olma vasfını devam ettiren Grek Ortodoks Kilisesi'ni bir tarafa bırakacak olursak, Haçlı egemenliği döneminde Latinlerin, Memlûkler döneminde Kibîlilerin, Gürcü Bagrat hanedanının kurduğu vakıflar sayesinde Gürcü Kilisesinin bu yarışta öne geçtiği anlar olmuştur. Kutsal topraklarda Hristiyan kiliselerinin tarihini en ilginç yapan detaylardan biri kutsal mekanları (kilise, manastır, vaftiz için kutsal kaynak suları gibi) ele geçirmek ve elde tutmak için verilen mücadelelerin şiddetidir. Bunun en iyi bilinen örneği Kudüs'te İsa Peygamber'in çarpmışa gerildikten sonra gömüldüğü kabul edilen noktada kurulan Kamame Kilisesi'nin bir türlü paylaşılmasındadır. Grek Ortodokslar yüzyıllara yayılan avantajlı konumları sayesinde mezar odasının tam üzerindeki şapeli ellerinde bulundurmakta, şapele açılan koridorlara ise diğer kiliseler yerleşmiş bulunmaktadır. Öyle ki, kilise binasının odaları, mahzeni, koridorları, çatısı, merdiven basamakları dahi paylaşılmış durumdadır ve en basit anlaşmazlıkta farklı kilise mensubu din adamları arasında taşlı sopalı kavgalar çıkmaktadır. Yüzyıllarca devam eden bu anlaşmazlıklar özellikle 19. yüzyılda büyük problemlere yol açacak, İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika, İtalya gibi devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesini davet edecekti. Bu duruma bir çözüm getirmek üzere harekete geçen Osmanlı devleti 1852 yılında Statüko Belgesi denilen bir doküman hazırlar.¹³ Bu dokümanda kutsal topraklardaki tüm Hristiyan dinî mekanları ve o gün için hangi kilisenin o mekanlara sahip çıktığı kayıt altına alınıyor ve belirlenen bu statükonun değiştirilemeyeceği konusunda devlet resmî güvence veriyordu. Hem Hristiyan mezheplerinin kendi aralarında ve hem de topluca Hristiyan cemaati ile Osmanlı devleti arasında oluşturulan bu uzlaşma metni, Osmanlı hükümrânlığının sona ermesinin ardından İngiliz manda yönetiminin ve onu takip eden İsrail devleti tarafından da kabul edilmiş, büyük değişikliklere uğramadan günümüze gelmiştir.¹⁴

Osmanlıdan günümüze kalmış bir diğer miras ise millet sisteminin hâlâ geçerliliğini korumasıdır. İslam dininin müslüman topraklarında yaşayan Ehl-i Kitab (Hristiyanlar ve Yahudiler) için getirdiği zımmilik ilişkisinin bir türevi olan millet sistemi¹⁵ Osmanlılar tarafından geliştirilmiş ve 19. yüzyılda yasalarla desteklenen bir din-devlet ilişkisi modeli halini almıştı. Devletçe tanınan dinî cemaatlere iç işlerinde otonomi verilmesi esasına dayanan millet sisteminde cema-

13 Marilyn Eordegian, "British and Israeli Maintenance of the Status Quo in the Holy Places of Christendom", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt. 35, (2003), ss. 307-328.

14 Eordegian, passim.; Daphne Tsimhoni, *Christian Communities in Jerusalem and the West Bank since 1948: An Historic, Social and Political Study*, (Westpost, Conn., Praeger, 1993), Giriş.

15 Benjamin Braude ve Bernard Lewis, (der.) *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (New York: Holmes and Meier, 1982).

atler medenî hukuku (evlenme, boşanma, miras, evlat edinme, vs.) kendi dinî hukuk sistemlerine göre belirleyebiliyor ve cemaat adına vergi salabiliyorlardı. Bu sistem İngiliz mandası döneminde daha da pekiştirilmiş, Filistin vatandaşı olan Hristiyan, Müslüman ve Yahudilerin cemaat otonomileri manda anayasasına dahil edilerek devam ettirilmişti. Aynı düzenlemenin 1948’den sonra İsrail tarafından da yürürlükte bırakıldığını gözlemliyoruz.

1948 yılında kurulduğundan itibaren İsrail’in hemen hemen tüm kabinelerinde bir Din İşleri Bakanlığı bulunmuştur. Yasası gereğince bu bakanlığın temel görevi tüm İsrail vatandaşlarının din ve ibadet işleri ilgili problemlerini çözmek, devletle cemaatler arasındaki koordinasyonu sağlamak ve çıkabilecek anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır.¹⁶ Yasa bakanlığın görev sahasını Yahudi vatandaşlarla sınırlamamakta, bilakis din farkı gözetmeksizin tüm İsrail vatandaşlarını kapsamına almaktadır. Bakanlık bünyesinde kurulan Hristiyan Cemaatler Dairesi tam olarak bu işlevi yerine getirmektedir. Bununla birlikte, Din İşleri Bakanlığı 1948’den bu yana Hristiyan cemaatlerle kurduğu kurumsal ilişkiyi derinleştirmekten ve yaygınlaştırmaktan kaçınmıştır. Bunun sebebi ilgisizlik yahut ayrımcılık değil, Hristiyan cemaatlerin tarihsel özerkliklerine saygı göstermek, ancak cemaatlerin talep ettiği kadar müdahil olmak isteğidir. Bu saygılı mesafenin eğer bir kaynağı İsrail’in çok-kültürlü ve çok-hukuklu geleceği ise, bir diğeri ve muhtemelen Hristiyanlar konusunda gösterilen özeni açıklayan daha önemli sebebi Hristiyan cemaatlerin uluslararası bağlantıları ve koruyuculuğuna sığındıkları etkili devletlerin ricaları olsa gerektir.

1948’den günümüze kadar İsrail Hristiyan cemaatlerle öncelikle Din İşleri Bakanlığı üzerinden bağlantı kurmuş ve bu cemaatlerden bazılarını çok-hukuklu sistemi çerçevesinde resmen tanımıştır. Bu “tanınmış” cemaatler Grek Ortodoks, Grek Katolik, Ermeni Ortodoks, Ermeni Katolik, Latin Katolik, Süryani Ortodoks, Süryani Katolik, Marunî ve Anglikan Episkopal kiliseleridir. Bu dokuz “tanınmış” cemaat Din İşleri Bakanlığı’nca koordine edilen yasal bir çerçeve içinde kendi kilise mahkemelerini kurabilmekte ve kilise mensuplarına medenî hukuk dahiline giren konularda resmî olarak adalet dağıtabilmektedir. “Tanınmış” cemaatler devletten özerk kilise eğitim sistemleri oluşturabilmekte, kiliselere ait hastaneler, okullar, yaşlı ve muhtaç bakım merkezleri işletabilmekte, yani cemaate münhasır bir sosyal güvenlik sistemi yapılandırabilmektedir.

“Tanınmış” cemaatlerin yanısıra İsrail’de pek çok Hristiyan cemaati bu statüden yararlanmadan faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Kibûîler, Habeş Ortodoksları, Nasturîler, Lutheranlar, Baptistler, Presbiteryenler, Mormonlar ve Pentekostaller gibi daha küçük Hristiyan cemaatleri İsrail devleti ile hiç bir kurumsal

16 İsrail’de 2009 yılında yapılan son seçimlerin ardından bakanlığın ismi Dinî Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir; www.dat.gov.il.

bağ kurmadan varlıklarını korumuşlardır. Kudüs Belediye Başkanlığı'na bağlı olarak çalışan Dinî Cemaatler Danışmanı'nın verdiği bilgiye göre kentte 60 kadar Hristiyan cemaati bulunmaktadır.¹⁷

Din İşleri Bakanlığı dışında üç kurum daha İsrail vatandaşı olan Hristiyanlar-la resmî temas kurmaktadır. Bunlardan ilki Dışişleri Bakanlığı içinde faaliyet gösteren Dünya Yahudileri ve Dinler-arası İlişkiler Bürosu'dur. Bu büroya bağlı bulunan Din İşleri Masası doğrudan doğruya İsrail ile dünyadaki bütün Hristiyan kiliseleri ve özellikle de Vatikan ile ilişkilerle ilgilenmektedir.¹⁸ Hristiyanlardan sorumlu ikinci kurum İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Yahudi Olmayan Cemaatler Bürosu'dur. 2004 yılında kurulan bu büroya önceden Din İşleri Bakanlığı'nın sorumluluk alanına giren kilise ve mezarlık bütçeleri, Statüko Anlaşması'nın korunması gibi konular devredilmiştir. Yazılı olmayan bir kural olsa da büro şefinin İsrail vatandaşı bir Hristiyan olması prensibi benimsenmiştir.¹⁹ Bu alandaki son önemli kurum da, Kudüs kentinin belediye başkanının kentteki Hristiyan cemaatlerle temas kurmasını sağlayan Dinî Cemaatler Danışmanlığı'dır. Kudüs'ün Hristiyanlar için önemi hatırlandığında çok isabetle yaratıldığı anlaşılan bu bürokratik pozisyon esas itibarıyla belediye başkanına tavsiyede bulunma ve onu kiliseler nezdinde temsil etmekle görevlidir. Görev sahasına giren başlıca konular karşılıklı bilgi ve rica aktarımı, kanalizasyon, elektrik, su gibi belediye hizmetlerinin dağıtılması, şehir vergileri, iskan izinleri, araçlar için park yeri hakkının sağlanmasıdır. Danışmanın üstlendiği en hassas işlerden biri ise kentte yaşayan ve İsrail vatandaşı olmayan onbinlerce Hristiyan ile İsrail devleti arasındaki bağlantıyı kurmaktır.²⁰

Günümüzde kutsal topraklarda Hristiyanların coğrafi dağılımı eski yaygınlığını kaybetmiş olup, Hristiyanlar belli merkezlere toplanmış gözükmektedirler. Yeşil Hat adı verilen İsrail'in 1967 Savaşı öncesindeki sınırları içinde Hristiyanlar özellikle kuzeyde Celile (Galilee) bölgesinde yaşamaktadırlar. İsa Peygamber'in hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Nâsıra (Nazareth) kenti ve Taberiye (Kinneret) Gölü çevresindeki kutsal kabul edilen mekanlarda yoğun Hristiyan yerleşimi bulunmaktadır. Yanısıra, aynı bölgedeki Hayfa ve Akka şehirlerinde de Hristiyan nüfus yoğunluğu artmaktadır.²¹ Yeşil Hat'tın dışındaki

17 Kudüs Belediye Başkanlığı, Dinî Cemaatler Danışmanı Mordechay Lewy ile mülakat, Nisan 2007.

18 Moşe Uman, "Yisra'el ve-ha-olam ha-notsri: Mahapakh (İsrail ve Hristiyan Dünyası: Dönüşüm)." Yegar, Govrin ve Oded (ed.), *Misrad ha-buts*, 1033-1038.

19 İsrail İçişleri Bakanlığı, Yahudi Olmayan Cemaatler Bürosu Şefi Cesare Marjijeh ile mülakat, Nisan 2007.

20 Lewy ile mülakat, Nisan 2007.

21 Sayılar ve nüfus trendleri için Anthony O'Mahony, (ed.) *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion, and Politics*, (Cardiff: University of Wales Press, 2003); Andrea Pacini (ed.), *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, (Oxford: Clarendon Press, 1998).

Hristiyan nüfusu ise iki coğrafi bölgeye ayırabiliriz. Gazze Şeridi’nde bugün için çok az sayıda Hristiyan kalmıştır. Bu azalmanın ardında Gazze’de uzun bir süredir varlığını hissettiren ve 2005 yılından bu yana iktidarı ele geçiren Hamas yönetiminin doğurduğu endişeyi arayabiliriz. Günümüzde Gazze’yi Hristiyan yerleşiminin pratikte sona erdiği bir alan olarak kabul etmek mümkündür. Batı Şeria topraklarında ise hâlâ Hristiyan nüfus hatırı sayılır bir grup olarak varlığını devam ettirmektedir. İsa Peygamber’in doğum yeri olarak kabul edilen Beytüllâhim (Bethlehem) şehri bir Hristiyan Arap kenti hüviyetini son yıllarda daha da pekiştirmiştir. Eskiden Batı Şeria’da tüm nüfusu Hristiyan olan köyler bulunurken, 1948 sonrasında Hristiyan nüfus hızla kentleşmiş ve Ramallah, Nablus gibi şehirlere göç etmiştir.²²

Yeşil Hat içinde yaşayan İsrail vatandaşı Hristiyanların sayısı konusunda ayrıntılı bilgilere sahibiz. İsrail’de düzenli olarak yapılan nüfus sayımlarında dinî aidiyet de sorulmakta bu nedenle Hristiyan nüfustaki artış ve azalmalar, göçler, ülke içi nüfus hareketleri ayrıntılı bir şekilde takip edilebilmektedir. En son 2008 yılında yapılan sayımın henüz kısmen açıklanan sonuçlarına göre İsrail’de Hristiyanların genel nüfus içindeki oranı 2.0%’dir (Yahudiler 75.6%, Müslümanlar 16.9%, Dürziler ise 1.7%).²³ 2002 yılında yapılan bir önceki sayımda Hristiyan nüfus oranının 2.1% olduğunu anımsayacak olursak, İsrail’deki Hristiyan nüfusun doğal bir artış bile göstermediğini, bilakis hem Hristiyan sayısının ve hem de Hristiyanların genel nüfus içindeki oranının yavaş ama düzenli olarak düştüğünü gözlemleyebiliyoruz.²⁴ Bu düşüşün başlıca iki sebebi olarak da Müslüman Arap nüfustan çok daha eğitilmiş ve kariyer sahibi olan Hristiyan nüfusun doğum oranlarının çok düşük olmasını ve Hristiyan nüfusun 1930’lu yıllardan bu yana düzenli olarak dışarıya göç vermesini sayabiliriz. Göç olgusu özellikle bazı cemaatlerin sayısını son derece azaltmıştır. Bu cemaatler genellikle dış bağlantıları daha kuvvetli olan, tarihsel olarak koruyucusu bulunan ülkelerden kolaylıkla yerleşme ve vatandaşlık alabilen gruplardır. Bunlardan biri olan Protestan Arap cemaati neredeyse tamamen göç etmiş,²⁵ Ermeni Ortodoks Kilisesi mensuplarının sayısı ise 1948 yılında yaklaşık 15,000 iken bugün 4,000 civarına gerilemiştir.²⁶

Yeşil Hat içinde yaşayan 2.0%’lik Hristiyan nüfusun resmî rakamlar henüz elde olmamakla birlikte kabaca 150,000 kişiye denk geldiğini söyleyebiliriz. Bu sayıyı kiliselerin kendi yayınlarında telaffuz ettikleri rakamlarla karşılaştır-

22 A.g.e.

23 www1.cbs.gov.il/www/mifkad/mifkad_2008/profiles/rep_e_000000.pdf, State of Israel, Central Bureau of Statistics, Population Census 2008.

24 Daphne Tsimhoni, “Christians of Israel and the Territories: Disappearance”, *Middle East Quarterly*, (2001), ss. 31-42.

25 Daphne Tsimhoni, “The Anglican (Evangelical Episcopal) Community in Jerusalem and the West Bank”, *Oriente Moderno*, Yeni Seri, Cilt. 2, (1983), ss. 251-258.

26 Tsimhoni, a.g.e., 2001.

duğumuzda büyük bir farkın oluştuğu gözden kaçmaz. Bunun sebebi kiliselerin verdikleri rakamlara her bir kilisenin kendi yetki bölgesindeki tüm mensuplarının dahil olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün devletlerin seküler bir nitelik taşıyan ve uluslararası toplumca tanınan sınırları olduğu gibi, her bir kilise içindeki patrikliklerin de dinî açıdan yetkili oldukları bölgeler ve bunların sınırları vardır. Kutsal topraklarda bu yetki bölgeleri (patriklik sınırları) ise çoğunlukla Yeşil Hat ile örtüşmemekte ve Batı Şeria ve Gazze'yi de kapsamaktadır. Hatta bazı kiliselerin yetki bölgesi İsrail—Batı Şeria—Gazze üçlüsünün de dışına taşmakta, Ürdün, Suriye, Lübnan yahut Sina bölgelerindeki Hristiyanlara da ulaşmaktadır. Mesela patriklik sınırları Yeşil Hat ötesine uzanıp tüm Filistin topraklarını içeren Grek Ortodoks Kilisesi mensuplarının sayısını 120,000 olarak vermektedir, ancak Yeşil Hat içinde ikamet eden ve İsrail vatandaşı olan Grek Ortodoksların sayısı muhtemelen 80,000 civarındadır. İkinci büyük cemaat olan Grek Katoliklerin sayısı 50,000, onu takiben sırasıyla Latin Katoliklerin 20,000, Marunilerin 7,000, Ermeni Ortodoksların 4,000, Anglikanların 3,000, Süryani Ortodoksların ise 2,000 kadardır. Bunlar dışında kalan pek çok kilisenin mensupları ise 1,000 yahut daha az kişiden oluşmaktadır.

İsrail vatandaşı olan Hristiyanların yanısıra, İsrail ve Batı Şeria'daki kutsal mekanları hacı olmak amacıyla uzun süreli olarak ziyaret edenleri ve bir de İsrail vatandaşı olmadan dinî gerekçelerle İsrail'e yerleşen Hristiyanları da kattığımızda, Hristiyan nüfusun bir miktar daha artacağı kuşkusuzdur.

İsrail Politikasına Yön Veren Çıkar ve Beklentiler

İsrail'in İsrail vatandaşı olan Hristiyan cemaatlere yönelik politikasına yön veren belli başlı birkaç prensip, çıkar ve beklenti olduğunu söyleyebiliriz. Çoğu 1948'den önceye giden, Dünya Siyonist Örgütü (World Zionist Organization) ve Yahudi Ajansı (Jewish Agency) tarafından belirlenip uygulamaya konulan bu prensip, çıkar ve beklentiler, 1948 yılında İsrail kurulduğu zaman yeni devlet tarafından miras alınmış ve büyük ölçüde günümüze kadar İsrail politikasına yön vermiştir. Genel prensipler düzeyinde tespit edilen ancak her cemaat yahut örnek olay karşısında yeniden tanımlanan ve şekillenen bu prensip, çıkar ve beklentiler arasında şunları sayabiliriz:

Tanınma: Siyonist hareketin 19. yüzyıl sonunda kurulmasından itibaren Theodor Herzl ve haleflerinin en önem verdiği meselelerden biri, kutsal topraklarda kendileri gibi hak iddia eden Müslüman ve Hristiyanları bu topraklarda bir Yahudi devleti kurulmasına ikna etmek olacaktı. O sırada İslam dünyasının içinde bulunduğu parçalanmışlık ve Osmanlı devletinin zayıflığı, Siyonist liderleri Müslüman dünyasının taleplerinden daha çok Hristiyan taleplerini ciddiye almaya itmişti. Ne de olsa, 20. yüzyıl başında dünyadaki bütün büyük güçler aynı zamanda Hristiyanlardı ve her birinin koruması altına aldığı, özel önem

verdiği bir kilisesi ve cemaati vardı. Bu cemaatlerle yakınlaşmak ve uzlaşmak, onları kollayan büyük devletlerin sempatisini kazanmayı da sağlayabilirdi. 20. yüzyılın başından itibaren bu prensip çerçevesinde Herzl ve onu takip eden Siyonist liderler Hristiyan dinî önderleriyle pek çok görüşme gerçekleştirdiler.²⁷

1948 yılında İsrail’in kurulmasının ardından bu politika bir dönüşüm geçirdi. Yeni amaç Hristiyan kiliselerinin İsrail devletini resmen tanıması ve onunla ilişkiye geçmeye ikna edilmeleri olacaktı. Bu oldukça zor bir hedefti, çünkü 1000 yıldan daha uzun süren Müslüman egemenliği daha henüz 1917 yılında sona ermiş, ve kutsal topraklar İngiliz mandater yönetimine, bir diğer deyişle bir Hristiyan devletin eline geçmişken, bu durumun değişmesi ve Hristiyan egemenliğinin sona ermesi bütün kiliseler açısından kabulü imkansız bir durumdu.

Bu konuda en büyük direnişi Vatikan, yani Latin Katolik Kilisesi göstermiştir. Bölgede bir Yahudi devletinin kurulmasına şiddetle muhalefet eden Vatikan, bunun gerçekleşmesini engelleyemeyince 1947 yılında Birleşmiş Milletler’in hazırladığı UNSCOP (United Nations Special Committee on Palestine) raporuna müdahale etmeye çalışmıştı. Vatikan, her ne kadar taksim planını durduramadıysa da, hazırlanan raporda planında Kudüs kentinin Arap ve Yahudi devletlerine bırakılmayarak, Birleşmiş Milletler yönetiminde uluslararası statü kazanmasında bu telkinlerin rolü olmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda oylanarak kabul edilen bu plan 1948 Savaşı’nda bir tarafa itilmiş, Kudüs’e verilen statü savaş sırasında bozularak, kent batısı İsrail’in, doğusu da Ürdün’ün elinde kalacak şekilde paylaşılmıştı. Kudüs’teki *de facto* durumu kabullenmeyen Vatikan İsrail’i onyıllar boyunca tanımayacak ve 1947 raporundaki taksim planına dönüşmesinde ve Kudüs’ün uluslararası bir yönetime devredilmesinde ısrar edecektir. Vatikan problemi İsrail diplomasisini uzun yıllar boyunca meşgul edecek ve Katolik dünyasının liderinin İsrail’i tanıması için İsrail’deki kilise mülklerinin statüsü, Amerika’nın aracılığı gibi pek çok yöntem denenecektir.²⁸

Muhatapların Kontrolü: İsrail’in Hristiyan azınlıkla kurduğu ilişkilerde esas kabul ettiği prensiplerden biri de İsrail’de, Batı Şeria’da ve Gazze’de faaliyet gösteren, İsrail’in muhatap alması gereken kilise ve cemaatlerin sayısının sabit

27 Sergio Minerbi, *The Vatican, the Holy Land, and Zionism, 1895-1925*, (New York: Oxford University Press, 1990).

28 Minerbi 1990; Uri Bialer, *Cross on the Star of David: The Christian World in Israel’s Foreign Policy, 1948-1967*, (Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 2005), ss. 3-90; Natan Ben-Horin, “Ye’hasei yisra’el—ha-vatikan be-svakh ha-ti’ologiya, ha-interesim ha-datiim ve-ha-mediniim (Dinî ve Siyasî Çıkarlar ve Teoloji Labirentinde İsrail-Vatikan İlişkileri)”, Moşe Yegar, Yosef Govrin ve Aryeh Oded, (der.) *Misrad ha-huts: 50 şanim ha-ri’şonim* (Dışişleri Bakanlığı: İlk 50 Yıl) (Kudüs: Keter, 2002), ss. 993-1032.

tutulması ve tercihen azaltılması, bunların sayıca artarak ve çeşitlenerek ayak bağı olmalarına izin verilmemesidir. Yukarıda açıklandığı üzere, İsrail devletince resmen tanınan dokuz cemaatin dışında pek çok kilise daha bölgede faaliyet göstermektedir. Bu kilise ve cemaatlerin gerek kendi aralarında ve gerek İsrail ile olan ikili ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar bazen içinden çıkılmaz bir hâl almakta ve kimi zaman da büyük devletlerin yahut bölge ülkelerinin müdahalesini davet etmektedir. Bu nedenle muhatap alınan kilise ve cemaatlerin sayısının azaltılması, eğer bu mümkün olmuyorsa sayılarının artmasına elden geldiğince izin verilmemesi İsrail politikasının bir yönünü oluşturmaktadır.

Bu politikanın ilk sonucu 1951 yılında İsrail, Federal Alman Cumhuriyeti ve Lutheran Kilisesi'nin imza koydukları bir anlaşma ile İsrail sınırları içindeki Lutheran mülklerinin tasfiyesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ve Holokost'un anıları henüz taze iken ve dolayısıyla Alman tarafının uzlaşmaya çok yatkın olduğu bir dönemde yapılan bu anlaşma ile Kudüs ve Taberiye Gölü civarındaki çok kıymetli Lutheran mülkleri çok düşük satış bedelleriyle İsrail hükümetine devredilmiş, Lutheran Kilisesi İsrail sınırları içinde misyonerlik faaliyetlerine son vermiş ve en önemlisi İsrail'i ve 1948 Savaşı sonrasında ortaya çıkan *de facto* toprak paylaşımını tanıyan ilk kilise olmuştur.²⁹

Güvenlik: İsrail için çok önem taşıyan başka bir konu ise İsrail sınırları içindeki kilise mülklerinin durumu ve statüsüdür. İsrail politikasına yön veren prensip, stratejik ve ekonomik değer taşıyan konumlarda bulunan kilise arazileri ve mülklerinin tercihen kamulaştırılması, bunun mümkün olmadığı durumlarda da bu arazi ve mülklerin İsrail güvenlik güçlerinin kontrolüne açılması ve hiçbir şekilde İsrail güvenliğini tehdit edecek şekilde kullanılmalarına izin verilmemesidir.

1948 sonrasında bu politikanın öncelikli hedefi Grek Ortodoks Kilisesi olmuştur. Uygulamaların özellikle bu kiliseyi hedef almasının belli başlı iki sebebi vardır: İlk sebep olarak Grek Ortodoksların bölgede yüzyıllar süren ayrıcalıklı konumları sayesinde kilisenin çok zenginleşmesi ve 1948 itibarıyla Kudüs'teki en büyük mülk sahiplerinden biri haline gelmesini sayabiliriz. Bir diğer deyişle kent içinde ve hemen dış mahallelerde çok kıymetli mülklere sahip olan Grek Ortodoks Kilisesi üzerinde uygulanacak baskı çok semereli olacaktır. İkinci sebep olarak da 1948 sonrasında Grek Ortodoksların çok savunmasız kalmalarını ve yaşadıkları iç çatışmalar sonucunda zayıflamalarını gösterebiliriz. Osmanlı egemenliğinin sona ermesiyle ayrıcalıklı statüsünü kaybeden Grek Ortodoks Kilisesi Yunanistan gibi etkisiz ve özellikle de İsrail üzerinde hemen hiç nüfuzu olmayan bir hâmiye sahipti ki bunun etkisi 1948 sonrasında he-

29 Bialer, a.g.e., ss. 166-174.

men hissedilecekti. Bunun yanısıra kilisenin kendi iç hukuku gereğince her yeni patrik atamasının Kudüs’ü elinde bulunduran devletçe de onaylanması gerekiyordu. Her defasında bu onayı çeşitli şartlara bağlayan İsrail bu şekilde tavizler almayı başarmıştır. Ancak, kilisenin zaaflarının en büyüğü, Arap asıllı olup Arapça konuşan cemaat ile Yunanistan’dan gelip Yunanca konuşan patrikhane ve rahipler arasındaki iç çekişmedir. Cemaat kilise patriklik hiyerarşisinde Arap asıllı rahiplerin üst kademelere çıkmasını isterken, Yunan asıllı rahipler buna direnmekte, İsrail ise cemaate karşı patrikhaneye verdiği destek sayesinde kilise mülkleri üzerindeki kontrolünü arttırmaktadır. Bu kontrol mekanizması satışlar ya da çok uzun vadeli kiralama şeklinde işlemektedir. Mesela Batı Kudüs’te, bugün üzerinde Knesset’in yükseldiği arsa da dahil olmak üzere yüzlerce dönüm arazi Grek Ortodoks Kilisesi’nden 99 yıllığına kiralanmıştır.³⁰

Aynı prensibin bir uygulaması olarak 1964 yılında Sovyetler Birliği ile yapılan bir anlaşma neticesinde Rus Ortodoksların 19. yüzyıldan itibaren bölgede edindikleri kilise mülkleri İsrail hükümetince satın alınmıştır. Bu defa ödenen meblağ oldukça büyük olsa da, Batı Kudüs içinde küçük bir adacık teşkil eden Russian Compound bölgesinin İsrail’e devri önemli bir kazanım olmuştur.³¹

Böl ve Yönet: İsrail’in Hristiyan vatandaşlarına yönelik politikasını belirleyen bir diğer prensip de cemaat içi ve cemaatler arası anlaşmazlık ve çatışmalardan mümkün olduğu kadar İsrail’in millî çıkarları için faydalanılmasıdır. Bu noktada öncelikli hedef Arap-İsrail anlaşmazlığında ve diğer uluslararası sorunlarda kiliselerin desteğinin elde edilmesidir. Bu politikanın ikinci ayağı ise cemaatler arası ve cemaatlerin uluslararası hâimleri arasındaki anlaşmazlıkların İsrail’e zarar vermesine engel olmaktır.

Bilindiği gibi Latin Katolik Kilisesi Haçlı Devletlerinin 13. yüzyılda ortadan kaldırılmalarıyla birlikte kutsal topraklardaki konumunu kaybetmişti. Papalık temsilcilerinin geri dönüşü ancak 17. yüzyıldan sonra Fransız desteği ile mümkün olabilecekti. Bu tarihten itibaren, çok daha zengin kaynaklara sahip olan Katolikler, Osmanlı’nın koruduğu Grek Ortodokslar’la büyük bir nüfuz mücadelesi içine girecekler, 18. yüzyıldan itibaren ise meseleye Rus devletinin de müdahil olmasıyla sorun gittikçe uluslararasılaşacaktır. 1917 sonunda Grek Ortodoks Kilisesi çok büyük iki darbe alacak, iki hâmisinden biri olan Osmanlı’nın bu topraklardaki hükümranlığı sona erecek, diğer hâmisi olan Rusya ise devrim sonrasında kilise ile varolan bağlarını koparacaktır. 1948 yılına gelindiğinde statü kavgası iyice şiddetlenmiştir.

30 Daphne Tsimhoni, “The Greek Orthodox Community in Jerusalem and the West Bank 1948-1978: A Profile of a Religious Minority in a National State,” *Orient*, Cilt. 23, (1982), ss. 281-298.

31 Bialer, a.g.e., ss. 144-165.

Bir diğer tarafta ise İsrail 1948 savaşı sonucunda eline geçen Batı Kudüs'ü kendi toprağı ve başkenti olarak dünyaya tanıtmaya çalışmaktaydı. Ancak bu oldukça zor bir işti, çünkü İsrail'in meşruiyet kaynağı olan Birleşmiş Milletler'in taksim kararı Kudüs'ün uluslararası bir statü kazanmasını öngörüyordu. Uluslararası toplumun hemen hiç firesiz genel eğilimi savaş sonucu ortaya çıkan toprak dağılımını diplomatik olarak tanımamak yönünde olmuştu. Tam da bu sırada Birleşmiş Milletler'in Kudüs için öngördüğü özel statüye geri dönülmesi fikrinin bayraktarlığını Vatikan yapmaktaydı. Savaş sonundaki kazanımlarından kesinlikle vazgeçmek istemeyen İsrail, Vatikan'ın karşısına Grek Ortodoks patriğini çıkaracaktı. Patriği İsrail'e böyle önemli bir konuda destek vermeye ikna etmek hiç zor olmamıştı, çünkü Grek Ortodokslar Kudüs'ün uluslararası bir kente dönüşmesinin herşeyden önce Vatikan'ın kentteki nüfuzunun artmasına yola açacağını fark etmişler, bu nedenle de İsrail'in argümanına diplomatik destek vermeyi kendi çıkarları açısından bir görev bilmişlerdi.³²

“Böl ve yönet” politikasının bir başka yansımaları Grek Ortodoks Kilisesi içindeki ayrışmada görebilmekteyiz. Yukarıda açıklandığı gibi, patrikliğin üst düzey yönetimi Yunanistan'dan gelen, anadili Yunanca olan ve hatta çoğunluğu Yunan vatandaşı olan rahiplerin elindeyken, cemaatin tamamı Filistinli Araplar oluşmaktadır. Diğer kiliselerde—özellikle Protestan kiliselerinde—Arap asıllı cemaatler 20. yüzyılda yönetime ağırlıklarını koymuşlar, patriklerin ve diğer üst düzey kilise yöneticilerinin cemaatin kendi içinden gelmesi fikrini kabul ettirmişlerdir.³³ Bu tartışma Grek Ortodoks Kilisesi içinde de uzun süredir devam etmekle birlikte, bu örnekte cemaatin kilise hiyerarşisini millileştirme, yani Araplaştırma çabası büyük bir dirençle karşılaşmış ve başarısız olmuştur. Yunan asıllı rahiplerin başarılı direnişinin arkasında İsrail devletinin kendilerine verdiği kurumsal desteğin hatırı sayılır bir payı vardır. İsrail'in bu yardımı yaparken beklentisi ise cemaatlerinin büyüklüğü itibarıyla nispeten marjinal kalan Protestan kiliselerinin hiyerarşisinde yaşanan Araplaşmanın, bu cemaatlerden çok daha kalabalık bir gruba seslenen Grek Ortodoks hiyerarşisinde de yaşanmamasıdır. Patrikhanelerin Araplaşmasının en önemli sonucu Protestan kiliselerinin eskisine oranla çok daha milliyetçi hâle gelmesi ve Filistin millî çıkarlarının en önde gelen savunucularına dönüşmeleridir. Patriklerin uluslararası bağlantıları ve görünürlükleri hesaba katıldığında İsrail'in en son isteyeceği şey en büyük cemaat olan Grek Ortodoksların da milliyetçi bir patrikhaneye kavuşması olacaktır, çünkü milliyetçi bir patrik bugüne kadar İsrail ile Yunan asıllı patrikler arasında süregelen gizli mutabakatı sona erdirecektir.

32 Tsimhoni a.g.e., 1982.

33 Daphne Tsimhoni, “The Anglican (Evangelical Episcopal) Community in Jerusalem and the West Bank,” *Oriente Moderno*, Yeni Seri, 2, (1983), ss. 251-258; Daphne Tsimhoni, “Ha-ma'arakh ha-politişel ha-notsrim be-yisra'el (İsrail'de Hristiyanların Siyasî Örgütlenmesi)”, *Ha-mizrah he-hadaş*, Cilt, 32, (1989), ss. 139-164.

Sonuç

İsrail yaklaşık 2000 yıllık bir fasiladan sonra kurulmuş ilk bağımsız Yahudi devletidir. Yahudiler dünyanın her köşesinde ikinci sınıf ve hor görülen bir cemaat olarak yaşadıkları bu uzun Diaspora döneminde devlet ve egemenlik hafızalarını yitirmişlerdi. 1948 yılında İsrail’in kuruluşu, 2000 yıl süren devletsizlik ve siyasetsizlik paradigmasının değişmesine sebep olmuş, ancak bu süreç de çok problemlili geçmiştir. O güne kadar Hristiyanlarla “eşit olmayan bir azınlık” statüsü ile ilişki kurabilen Yahudiler, İsrail sınırları içinde ilk defa Hristiyan vatandaşları yöneten bir makama yükselmişlerdir. Ancak devletsizlikten kaynaklanan bürokratik gelenek ve hafıza eksikliği, emsallerin yokluğu, İsrail yetkililerini kendilerinden önceki yöneticilerin, yani Osmanlı’nın ve İngilizlerin kurum ve sistemlerini bazı uyumlulaştırma çabalarıyla korumaları ve devam ettirmelerine yol açmıştır.

Hristiyanlarla kurulan resmî ve kurumsal ilişkileri 1948’den bu yana tanımlayan ve çerçevesini oluşturan iki ana vektör bir yandan İsrail’in demokratik değerlere ve çok-kültürlülüğe gösterdiği özen, diğer yandan da güvenlik endişeleri ve Hristiyan Arapları kontrol etme isteği olmuştur. Bu iki uç arasında salınan bir sarkaca benzetebileceğimiz devlet ve Hristiyan azınlık ilişkileri kimi yönleriyle başka ülkelere de örnek gösterilebilecek bir mahiyetteyken, bir taraftan da perde arkasında uygulanan baskı ile azınlık haklarını ihlal edebilmektedir.

Kaynakça

Aburish, Said K, *The Forgotten Faithful: The Christians of the Holy Land*, (Londra: Quartet Books, 1993).

Ben-Horin, Natan, “Yehasei yisra’el—ha-vatikan be-svakh ha-ti’ologiya, ha-interesim ha-datiim ve-ha-mediniim (Dinî ve Siyasî Çıkarlar ve Teoloji Labirentinde İsrail-Vatikan İlişkileri)”, Moşe Yegar, Yosef Govrin ve Aryeh Oded, (der.) *Misrad ha-huts: 50 şanim ha-ri’şonim* (Dışişleri Bakanlığı: İlk 50 Yıl), (Kudüs: Keter, 2002), ss. 993-1032.

Betts, Robert Brenton, *Christians in the Arab East*, (Atina: Lycabettus Press, 1975).

Bialer, Uri, *Cross on the Star of David: The Christian World in Israel’s Foreign Policy, 1948-1967*, (Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 2005).

Cragg, Kenneth, *The Arab Christian: A History in the Middle East*, (Louisville, KY: Westminster/John Knox Press, 1991).

Emmett, Chad F, *Beyond the Basilica: Christians and Muslims in Nazareth*, (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

Eordegian, Marilyn, “British and Israeli Maintenance of the Status Quo in the Holy Places of Christendom”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt. 35, (2003), ss. 307-328.

Ferrari, Silvio, “The Holy See and the Postwar Palestine Issue: The Internationalisation of Jerusalem and the Protection of the Holy Places”, *International Affairs*, Cilt. 60, (1984), ss. 261-283.

Israeli, Raphael, *Green Crescent over Nazareth: The Displacement of Christians by Muslims in the Holy Land*, (Londra: Frank Cass, 2002).

Merkley, Paul, *Christian Attitudes towards the State of Israel*, (Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2001).

Minerbi, Sergio, *The Vatican, the Holy Land, and Zionism, 1895-1925*, (New York: Oxford University Press, 1990).

O’Mahony, Anthony (der.), *The Christian Heritage in the Holy Land*, (Londra: Scorpion Cavendish, 1995).

_____ (der.), *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion, and Politics*, (Cardiff: University of Wales Press, 2003).

Pacini, Andrea (der.), *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, (Oxford: Clarendon Press, 1998).

Pazner, Avi, “Ha-apifiyot yohanan pa’ulus ha-şeni mekabel hahlata al kinun yahasim im yisra’el (Papa 2. Jean Paul İsrail’le [Diplomatik] İlişki Kurma Kararı Alıyor)”, Yegar, Govrin ve Oded, (der.) *Misrad ha-huts*, 1039-1042.

Peled, Alisa, “The Crystallization of an Israeli Policy towards Muslims and Christian Holy Places, 1948-1955”, *The Muslim World*, Cilt. 84, (1994), ss. 95-126.

Rabinowitz, Dan, *Overlooking Nazareth: The Ethnography of Exclusion in Galilee*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Sennott, Charles M., *The Body and the Blood: The Middle East’s Vanishing Christians and the Possibility for Peace*, (New York: Public Affairs, 2001).

Tsimhoni, Daphne, “The Arab Christians and the Palestinian Arab National Movement during the Formative Stage”, Gabriel Ben-Dor, (der.), *The Palestinians and the Middle East Conflict*, (Ramat Gan: Turtledove Publishing, 1978), ss. 73-98.

_____, “The Greek Orthodox Community in Jerusalem and the West Bank 1948-1978: A Profile of a Religious Minority in a National State”, *Orient*, Cilt. 23, (1982), ss. 281-298.

_____ (a), “Between the Hammer and the Anvil: The National Dilemma of the Christian Minority in Jerusalem and the West Bank”, *Orient*, Cilt. 24, (1983), ss. 637-644.

_____ (b), "The Anglican (Evangelical Episcopal) Community in Jerusalem and the West Bank", *Oriente Moderno*, Yeni Seri, 2, (1983), ss. 251-258.

_____ (c), "Demographic Trends of the Christian Population in Jerusalem and the West Bank 1948-1978", *The Middle East Journal*, Cilt. 37, (1983), ss. 54-64.

_____, "Ha-ma'arakh ha-politi şel ha-notsrim be-yisra'el (İsrail'de Hristiyanların Siyasî Örgütlenmesi)", *Ha-mizrah he-hadaş*, Cilt. 32, (1989), ss. 139-164.

_____, "Ha-patri'arkhiya ha-latinit şel yeruşalayim mi-mahatsit ha-me'a ha-19 ve-ad yameynu: Heybetim mosadiim ve-hevratim" (19. Yüzyılın Ortalarından Günümüze Kadar Kudüs Latin Patrikliği: Kurumsal ve Toplumsal Yönler), *Ha-mizrah he-hadaş*, 34, (1992), ss.115-138.

_____, "Be'ayat ha-zehut ha-le'umit şel ha-aravim ha-notsrim beyeruşalayim u-va-gadah ha-ma'aravit" (Kudüs ve Batı Şeria'daki Hristiyan Arapların Millî Kimlik Meselesi), *Iyunim be-tekumat yisra'el*, Cilt. 3, (1993), ss. 469-496.

_____, *Christian Communities in Jerusalem and the West Bank since 1948: An Historic, Social and Political Study*, (Westport, Conn.: Praeger, 1993).

_____, "Christians of Israel and the Territories: Disappearance", *Middle East Quarterly*, (2001), ss. 31-42.

Uman, Moşe, "Yisra'el ve-ha-olam ha-notsri: Mahapakh" (İsrail ve Hristiyan Dünyası: Dönüşüm), Yegar, Govrin ve Oded (der.), *Misrad ha-huts*, 1033-1038.